उद्धान न० उद्धमति वह्निरत्र उद्+धा-ल्युट् । १ चूल्लाम्

उद्धा पु० उज्झ-क्यप् "भिद्योद्धौ नदे" पा०नि० । नदभेदे "कूलं भिद्योद्धयन्निभौ" भट्टिः "तोयदागमदृश्योद्धभिद्ययोः" रघुः ।

उद्बन्धक पु० । (धोपा)वर्णसङ्करभेदे । "आयोगवेन विप्रायां जातास्ताम्बोपजीविनः । तस्यैव रूपकन्यायां जातः क्षत्रिक उच्यते । क्षत्रिकस्य रूपायान्तु जाता उद्बन्धकाः स्मृताः। निर्वेजयेयुर्वस्त्राणि अस्पृश्याश्च भवन्त्यतः" उशना ।

उद्बन्धन न० उद्+बन्ध-भावे ल्युट् । अर्द्धतः पाशादिना गलादिबन्धने । "उद्बन्धनमृता ये च गतिर्येषां न विद्यते । तेषामुद्धरणार्थाय इमं पिण्डं ददाम्यहम्" वायु पु० नवमाहात्म्ये "विषमुद्बन्धनं चैव यस्मसमग्निप्रवेशनम् । करिष्ये न हि तान्भक्तान् पुनर्द्रष्टुमिहोत्सहे" भा०व० ७अ० । "जलाग्न्युद्बन्धनभ्रष्टाः प्रपञ्चानशनच्युताः । विषप्रपतनप्रासादात्मघातच्युताश्च ये । सर्वे ते प्रत्यवसिताः सर्वे धर्मबहिष्कृताः । चान्द्रायणेन शुद्ध्येयुस्तप्तकृच्छ्रद्वयेन वा" प्रा०वि०यमः । भावे घञ् उद्बन्धोऽप्यत्र पु० ।

उद्बा(द्वा)हु त्रि० उत्तोलितो(वा)बाहुर्यस्य प्रा०ब० । उत्तोलितबाहौ "प्रांशुलभ्ये फले लोभादुद्बाहुरिव वामनः" रघुः ।

उद्बुद्ध त्रि० उद्+बुध-क्त । १विकसिते न्यायादिमते ज्ञातवस्तुनः संबन्धिज्ञानादिना २कृतोद्दीपने संस्कारे च । यथा हस्तिदर्शनात् अनुभूतहस्तिपकसंस्कारस्य उद्बोधकत्वे उद्दीपने कृते हस्तिपकः स्मर्यते इति । ३प्रबुद्धे ४जागरिते च "उद्बुद्धां च जगद्धात्रीं पूजयेद्दीपमालया" ति०त०पु० येन येन वस्तुना संस्कार उद्बुध्यते तथा उद्बोधकशब्दे वक्ष्यते । "उद्बुद्धं कारणैः स्वैः स्वैर्बहिर्भावं प्रकाशयेत्" सा०द० ।

उद्बोध पु० उद्+बुध घञ् । १किञ्चिद्बोधे न्यायादिमते स्मृतिजनने २संस्कारोद्दीपने च । "उत्साहादिसमुद्बोधः बाधारण्याभिमानतः" ननु कथं रामादिरत्नाद्युद्बोधकारणे सीतादिभिः सामाजिकानां रत्याद्युद्बोधः" इति "रत्याद्युद्बोधका लोके विभावाः काव्यनाट्ययोः इति" च सा०द० ।

उद्बोधक त्रि० उद्बोधयति उद्+बुध-णिच्-ण्वुल् । १उद्दीपके २उद्बोधकारके ३स्मर्ये पु० उद्येन सर्वेषां प्रबोधकत्वात्तस्य तथात्वम् । उद्बोधकानि च न्यायस्मृतिवेदान्तयोर्दर्शितानि यथा "प्रणिधानमनिबन्धाभ्यासलिङ्गलक्षणसादृश्यपरिग्रहाश्रयान्वितसम्बन्धानन्तर्यवियोगैककार्यविरोधातिशयप्राप्तिव्यवधानसुखदुःखेच्छाद्वेषभयार्थित्वक्रियारागधर्माधर्मनिमित्तेभ्यः" सू० "स्मरणमिति प्रवर्त्तते निमित्तशब्दस्य इन्द्रात्मरं स्मृतस्य प्रत्येकमभेदेनान्वयः। प्रणिधानं मनसोविषयान्तरसञ्चारवारणम् । निबन्ध एकमन्योपनिबन्धनं यथा प्रमाणेन प्रमेयादिस्मरणम् । अभ्यासः संस्कारनाडल्यम् एतस्य यद्यपि नोद्बोधकत्वं तथापि तादृशे शीघ्रमुद्बोधकसमवधानं स्यादित्याशयेन तदुपन्यासः । अभ्यासोदृढतरसंस्कारः उद्बोधकत्वे नोक्तदूति केचित् । लिङ्गं व्याप्यं व्यापकस्य स्मारकम् । लक्षणं यथा कपिध्वजादि अर्जुनादेः । सादृश्यं देवदत्तादेः । परिग्रहः स्वीकारस्तस्य स्वस्वामिभावोऽर्थः तदेकतरेणान्यतरस्मरणम् । आश्रयाश्रितौ राजादितत्परिजनौ परस्परस्मारकौ । सम्बन्धो गुरुशिष्यभावादिः गोदृष्टन्यायात् पृथगुक्तः । आनन्तर्यं प्रोक्षणावघातादेः । वियोगो यथा दारादेः । एककार्य्यान्तेवासिप्रभृतयः परस्परस्मारकाः । विरोधादहिनकुलादेरन्यतरेणापरस्मरणम् । अतिशयः संस्कारउपनयनादिराचार्यादिस्मारकः । प्राप्तिर्धनादेर्दातारं स्मारयति । व्यवधानभावरणं यथा खड्गादेः कोषादि । सुखदुःखयोरन्यतरेणापरस्य ताभ्यां तत्प्रयोजकस्य वा स्मरणम् । इच्छाद्वेषौ यद्विषयकतया गृहीतौ तस्य स्मारकौ । भयं मरणादेर्भयहेतोर्वा स्मारकम् । अर्थित्वं दातुः । याचादेः क्रिया वाच्यादेः, रागात्प्रीतेः पुत्रादेः स्मरणं, धर्माधर्माभ्यां जन्मान्तरानुभूतसुखदुःखसाधनयोः प्रागनुभूतसुखादेश्च स्मरणमिति उक्तेषु च किञ्चित्स्वरूपमत्किञ्चिच्च ज्ञातमुद्बोधकं शिष्यव्युत्पादनाय चायं प्रपञ्चः" द० ।

उद्भट पु० उद्+भट-करणे-अप् । तण्डुलादेः प्रस्फोटनहेतौ १सूर्ये, तदाकारत्वात् २कच्छपे, ३श्रेष्ठाशये महाशये, ४प्रवरे, च "पदेपदे सन्ति भटारणोद्भटाः" नैष० उद्भटो भटात् अन्यात्" निरा०त० । अन्यबहिर्भूते लोकप्रसिद्धेऽज्ञातवक्तृके श्लोके ।

उद्भव पु० उद्+भू-भावे अप् । १उत्पत्तौ । "स्वैर्यं चतुर्वे त्वङ्गानां पञ्चमे योषितोद्भवः" या०स्मृ० । कर्त्तरि अच् । २उत्पत्तिमति । "दिलीपस्तनुर्मणिराकरोद्भवः" "सोमोद्भवायाः सरितो रसोमः" रघुः । "लुप्ताद्ददोषोऽस्मिमतेन मध्ये सोमोद्भवायाः सुरनिम्नगायाः" लक्ष्मः । "विष्णुपादोद्भवा गङ्गा" पुरा० "सत्यमात्मोद्भवत्वात्ते भिन्ना अप्यनुभावतः" सा०द० । अपादाने अप् । ३उत्पत्त्यपादाने । "अहमन्तश्च भूतानामुद्भवश्च भविष्यताम्" गीता । उद्भवतो भवात् निरा० स० । ४संसारातीते ५विष्णौ पु० । "उद्भवः शोभनोदेवः" विष्णुस० "प्रपञ्चोत्पत्त्युपादानकारणत्वात् उद्भवः, उद्भवतः संसारादिति वा" भा० उभयथा वाक्यम् ।